

„MIESZKAŁA NA UL. POLNEJ NA POBITNIE, TUŻ OBOK KOPCA TATARSKIEGO” — GŁOS W SPRAWIE WEWNĘTRZNYCH PODZIAŁÓW URBANONIMÓW¹

Słowa tematyczne: urbanimia, kategoryzacja, sposób nominacji, funkcje nazw, genologia

Wiele razy w różnych opracowaniach nazewnictwa miejskiego podkreślano, że granice urbanimii są płynne, niecałkowicie ustalone (por. np. Mrózek, 2010). W wąskim ujęciu terminem tym obejmuje się nazwy ulic i placów, w szerokim — wszystkie obiekty znajdujące się na terenie miasta, trwale związane z terenem (por. Zagórski, 2005). Celem tego artykułu nie jest jednak przytaczanie różnych poglądów na temat zakresu urbanimii. Za punkt wyjścia przyjmuję szerokie podejście, rozwijane m.in. przez: K. Handke (1992, 1998a, 1998b), E. Rzetelską-Feleszko (2001, 2003), D. Kopertowską (2001), Z. Zagórskiego (2005, 2008) i innych. Wszyscy badacze nazewnictwa miejskiego zgodnie podkreślają dużą niejednorodność wewnętrzną tego systemu onimicznego. W związku z tym rodzi się pytanie, czy można tę zróżnicowaną genetycznie, funkcjonalnie, strukturalnie i motywacyjnie grupę w jakiś sposób usystematyzować? Czy możliwa i czy celowa jest jej wewnętrzna klasyfikacja?

Potrzeba porządkowania otoczenia, zarówno tego fizycznego, jak i mentalnego, jest bardzo silna. Klasyfikowanie, szeregowanie, pozycjonowanie wprowadza harmonię i porządek, organizuje otoczenie, umożliwia porównywanie, wyciąganie wniosków, opisywanie². Wiadomo, że granice kategorii (zwłaszcza kategorii naturalnych; por. Kardela, 1999, s. 23–29) są płynne, nie zmienia to jednak faktu, że kategoryzowanie pomaga m.in. prowadzić naukowe analizy. Wydaje się, że w sytuacji ogromnego wewnętrznego zróżnicowania urbanimów nie tylko można, ale nawet trzeba pokusić się o ich kategoryzację.

¹ Zaproponowany w artykule podział urbanimów zostanie pod nieco innym kątem zaprezentowany w przygotowywanej przez autorkę monografii poświęconej językowo-kulturowemu obrazowi nazewnictwa miejskiego Rzeszowa i jest podstawą przeprowadzonych tam analiz.

² Zwracało na to uwagę wielu językoznawców, np. J. Maćkiewicz (1999, s. 52) i M. Rutkiewicz-Hanczewska (2013, s. 66).

Konieczność usystematyzowania nazewnictwa miejskiego dostrzegła już dawno K. Handke. Wyróżniła ona trzy zasadnicze typy obiektów miejskich: 1) o b s z a r y — dzielnice, osiedla, przedmieścia, parki; 2) t r a k t y — wszelkie ciągi komunikacyjne: ulice, szosy, aleje; 3) p u n k t y — obiekty stale umiejscowione, ograniczone przestrzennie, np.: ronda, skwery, place, bramy, baszty, mosty, dworce, przystanki, lotniska, tereny sportowe, obiekty wodne, terenowe. (por. Handke, 1992, s. 66; 1998a, s. 294–296; 1998b, s. 7)³. Podobny zakres wyznaczyła urbanonomii D. Kopertowska (2001). Obie badaczki opisywały jednak głównie nazwy oficjalne: ulice, place, osiedla, a pozostałe nazwy stanowiły niejako margines rozważań.

Przed kilkunastoma laty próbę sklasyfikowania urbanonimów podjął Z. Zagórski. Poznański badacz podkreślał, że „zbiór nazw dotyczących całej aglomeracji miejskiej [...] składa się z tzw. nazewnictwa miejscowego (odnoszącego się do obiektów zamieszkałych) oraz terenowego typowo miejskiego i typowo wiejskiego” (Zagórski, 2002, s. 92). W odróżnieniu od K. Handke wydzielił on aż sześć grup obiektów miejskich: 1) części miasta — dzielnice, osiedla, przedmieścia, kwartały, wsie miejskie itp.; 2) ciągi i obiekty komunikacyjne — ulice, place, estakady, skrzyżowania, ronda, mosty, lotniska, stacje kolejowe, stacje benzynowe, przystanie, porty, nabrzeża itp.; 3) niezabudowane obszary zielone — laski, parki, skwery, ogrody zoologiczne, ogródki działkowe, botaniczne, pola, łąki, nieużytki, wyspy, półwyspy itp.; 4) budowle i miejsca wydzielone — kościoły, kaplice, domy mieszkalne, hotele, koszary, targowiska, obiekty handlowe, zakłady przemysłowe, punkty usługowe, restauracje, kawiarnie, bary, biblioteki, muzea, kina, teatry, domy kultury, szpitale, pomniki, pływalnie, bramy, baszty, forty, fontanny, kryte pływalnie, stoki narciarskie, stadiony itp.⁴; 5) cmentarze; 6) obiekty wodne (Zagórski, 2001, s. 76–77; 2002, s. 93). Ale już w redagowanej przez niego monografii o nazwach poznańskich (Zagórski, 2008) układ jest nieco inny. W osobnych częściach książki są omówione: 1) nazwy części miasta; 2) nazwy terenowe (lądowe i wodne); 3) nazwy ciągów i obiektów komunikacyjnych; 4) nazwy budowli i miejsc wydzielonych; 5) nazwy potoczne.

³ Podział na trzy grupy obiektów okazał się niewystarczający — zwłaszcza ostatnia klasa wzbudzała kontrowersje z powodu umieszczenia w niej nazw bardzo niejednorodnych obiektów (por. np. Graf, 2008, s. 545). Z tego powodu na przykład D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012), badające nazewnictwo Łodzi, w części syntetycznej osobno omówiły wprowadzie — przyjmując ogólne założenia typologii K. Handke — nazwy dzielnic i osiedli, ciągów komunikacyjnych oraz punktów miasta, ale wyodrębniły ponadto nazwy miejskich terenów zielonych, cmentarzy, cieków i zbiorników wodnych.

⁴ M. Graf (2008) dzieli tę grupę na nazwy budowli publicznych i nazwy budowli prywatnych. W pierwszej podgrupie wyróżnia: 1. Obiekty obronne. 2. Budowle sakralne. 3. Budowle będące siedzibami instytucji (3.1. szpitale i zakłady dobroczynne, 3.2. szkoły, 3.3. gmachy publiczne). 4. Obiekty związane z kulturą i sztuką (4.1. teatry, 4.2. kina, 4.3. pomniki). 5. obiekty handlowe i przemysłowe (5.1. apteki, 5.2. hotele, 5.3. kawiarnie i restauracje, 5.4. inne obiekty handlowe i przemysłowe).

Przedstawione propozycje pokazały, że nie można założyć istnienia ścisłych granic pomiędzy poszczególnymi grupami urbanonimów, tak jak nie da się wyznaczyć granic pomiędzy urbanonimami i apelatywami, z jednej strony, a między urbanonimami i innymi kategoriami nazw własnych (przede wszystkim chrematonimami) — z drugiej. Kategorie naturalne mają rozmyte peryferia, ale ściśle wyznaczone centrum (Tabakowska, 2001, s. 36–37). Podanie zespołu cech charakteryzujących najbardziej typowe elementy danej klasy powinno zatem pozwolić na wydzielenie podgrup nazewnictwa miejskiego. Klasyfikacja musi być wyczerpująca, celowa i opierać się na ściśle określonych kryteriach. W tym ujęciu uczyniłam nimi: 1) rodzaj związku nazwy z de-sygnatem; 2) sposób nominacji obiektów miejskich; 3) funkcje spełniane przez ich nazwy; 4) charakterystykę gatunkową nazw (jako tekstów minimalnych); 5) płaszczyznę funkcjonowania onimów, ich społeczny zasięg i stałość; 6) charakterystyczne dla każdej grupy obiektów struktury nazewnictwa; 7) typowe motywacje.

Biorąc pod uwagę powyższe kryteria, można, jak sądzę, w przestrzeni miasta wydzielić sześć klas obiektów obdarzanych nazwami własnymi (urbanonimów):

1. Nazwy komunikacyjne: nazwy ulic, alej, rond, mostów, wiaduktów, tune-li, przystanków, dworców, stacji, lotnisk itp.

2. Nazwy obszarów zamieszkałych: dzielnic, części miasta, przedmieść, osiedli.

3. Nazwy obszarów niezabudowanych naturalnych (lub częściowo przekształconych):

- a) lądowych: nazwy pól, pastwisk, błoni, bulwarów, lasków, górów itp.;
- b) wodnych: nazwy rzek, jezior, stawów, zbiorników.

4. Nazwy miejsc wydzielonych sztucznie i zagospodarowanych przez człowieka: parków, ogrodów, ogródków działkowych⁵, placów, rynków, cmentarzy, miejsc targowych, rekreacyjnych itp.

5. Nazwy budowli: charakterystycznych domów (z wykluczeniem nazw firmowych), pomników, figur, baszt, bram, fortów, wież, fontann, studni, obiektów sportowych (krytych pływalni, stoków narciarskich, stadionów)⁶, kościołów, karczem, młynów⁷.

⁵ Odrębność i specyfikę tej grupy nazw dostrzegła i opisała M. Rutkiewicz-Hanczewska (2009).

⁶ Nazwy obiektów sportowych stanowią klasę przejściową pomiędzy nazwami budowli, miejsc wydzielonych i instytucji — umieszczam je tutaj z powodu znaczącej roli określanych przez nie obiektów w krajobrazie miast, związku z terenem, jednostkowości (a nie seryjności, jak często bywa w przypadku nazw korporacyjnych, sieciowych, np. części kin, pizzerii, sklepów).

⁷ Kościoły, karczmy i młyny też były swoistymi „firmami”, ale funkcjonowały inaczej niż dzisiejsze przedsiębiorstwa. Były to bardzo ważne punkty w przestrzeni miasta — od nich tworzono inne nazwy, lokalizowano względem nich inne obiekty. Ich nazwy nie pełniły funkcji marketingowej, ale najczęściej je lokalizującą, charakteryzującą.

6. Nazwy instytucjonalne:

- a) nazwy firm (handlowych, usługowych i produkcyjnych): hoteli, domów wypoczynkowych, sanatoriów, akademików, sklepów, aptek, galerii handlowych, pasaży, zakładów produkcyjnych, biur podróży, stacji benzynowych, zakładów fryzjerskich, szewskich, krawieckich, punktów naprawy itp.;
- b) nazwy obiektów edukacyjnych: przedszkoli, szkół, wyższych uczelni, bibliotek, szkół językowych, szkół jazdy itp.;
- c) nazwy obiektów leczniczych: szpitali, przychodni, gabinetów, poradni, klinik itp.;
- d) nazwy obiektów kulturalno-rozrywkowych: teatrów, oper, filharmonii, kin, galerii sztuki, wystaw, klubów, dyskotek itp.

Określenie związku nazwy z desygnatem ma na celu ukazanie, czy nazwa jest motywowana realnie, czy konwencjonalnie. Analizę sposobów nominacji obiektów miejskich przeprowadziłam na podstawie propozycji A. Cieślukowej⁸, analizę funkcjonalną — głównie na podstawie opracowania M. Rutkowskiego⁹, zaś analizę genologiczną — na podstawie propozycji M. Rutkiewicz-Hanczewskiej¹⁰.

⁸ Badaczka wyróżniła następujące sposoby nominacji: 1) nominację przez kreację: a) życzeniową, b) realistyczną, c) metaforyczną, d) metonimiczną, e) kreowanie nazw sztucznych; 2) deskrypcję sytuacyjną, 3) nominację przez wybór nazwy; 4) nominację przez wybór modelu (Cieślukowa, 1996, s. 12–15).

⁹ M. Rutkowski (2001), analizując nazwy w kontekście: obiektu, kreatora, sytuacji, użytkownika i samej nazwy, wyróżnił pięć funkcji: 1) deskrypcyjną, 2) ekspresywną (nazwa — kreator), 3) pamiątkową lub aluzyjną (nazwa — sytuacja), 4) impresywną (nazwa — użytkownik), 5) poetycką (nazwa — nazwa). Jest to analiza funkcji nazw w momencie ich powstania, połączona z charakterystyką motywacji (inaczej kształtują się funkcje nazw w pragmatyce — nazwa jako podtekst; por. Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 28–33), ale w tym miejscu takie ujęcie jest wystarczające i celowe, choć oczywiście funkcje nazw zmieniają się wraz z „życiem” onimów i są zależne od wielu czynników.

¹⁰ Zdaniem M. Rutkiewicz-Hanczewskiej (2013) o klasyfikacji gatunkowej decydują relacje pomiędzy nazwami (tekstami) a substancją (w pewnym uproszczeniu rozumianą jako tworzywo genetyczne), nadawcą (kreatorem nazwy), odbiorcą (użytkownikiem) i referentem (nazywanym obiektem). Po uwzględnieniu tych relacji powstaje następujący układ gatunków: relacja: t e k s t — s u b s t a n c j a — gatunki nazw intertekstualnych (zbudowanych na bazie innych *propriów*) i metatekstualnych (gł. ikonizacje); relacja: t e k s t — n a d a w c a — gatunki aferentne (nadawca musi uwzględnić zasady obowiązujące w nominacji określonych obiektów), eferentne (nadawca powinien uwzględniać właściwości obiektu) i neutralne (rola nadawcy jest niezależna od zasad nazywania oraz od właściwości obiektu); relacja: t e k s t — o d b i o r c a — gatunki użytkowe (celem jest czysta komunikacja) i gatunki perswazyjne (świadome oddziaływanie na odbiorcę); relacja: t e k s t — r e f e r e n t — monoteksty (nazwa odnosi się tylko do jednego obiektu i nie powtarza w odniesieniu do innego), megateksty (nazwy obejmujące co najmniej dwa denotaty), duoteksty (nazwy o wieloelementowej strukturze, przy czym zakres pojęciowy duotekstu jest sumą zakresów pojęciowych współtworzących go tekstów, np.: *Kraków-Plaszów, Korwin-Mikke*), linkteksty (połączenia nazw dopełniających tekst główny, np. *Niepubliczne Przedszkole „Jacek i Agatka”*), alarteksty (nazwy powstałe w efekcie renominacji, zastępujące poprzednie teksty).

Zestawienie najważniejszych cech nazw różnych obiektów przestrzeni miejskiej

	Obiekty komunikacyjne	Ojkonimy	Anojkonimy	Miejsca wydzielone	Budowle	Instytucje
Związek nazwy z obiektem	dawniej n. realistyczne, dziś głównie konwencjonalne	dawniej n. realistyczne, dziś głównie konwencjonalne	n. realistyczne	n. modelowe, częściowej konwencjonalne	dawniej n. realistyczne, dziś głównie konwencjonalne	n. konwencjonalne
Sposób nominacji	wybór nazwy dawniej: deskrypcja i kreacja realistyczna	specyficzna transonimizacja wybór nazwy	deskrypcja, kreacja realistyczna, rzadko metaforyczna i metonimiczna	wybór modelu	kreacja realistyczna	kreowanie n. sztucznych; realizacja modelu
Funkcje*	deskrypcyjna pamiątkowa	pamiątkowa deskrypcyjna	deskrypcyjna ekspresyjna	deskrypcyjna pamiątkowa	deskrypcyjna ekspresyjna	impresyjna deskrypcyjna poetyczna
Gatunek	meta- lub interteksty	meta- lub interteksty	meta-, rzadko interteksty	meta- i interteksty	meta-, rzadko interteksty	meta- i interteksty
	użytkowe	użytkowe	użytkowe	użytkowe lub perswazyjne	użytkowe, perswazyjne	perswazyjne, użytkowe
	neutralne	neutralne	neutralne	eferentne	neutralne, rzadziej eferentne	eferentne
	megateksty	megateksty lub linkteksty	megateksty i monoteksty	linkteksty	monoteksty	duoteksty lub linkteksty
Stalność i zmienność	oficjalne, mała wariantywność, głównie dotycząca syntaktyki (elipsy)	oficjalne, mała wariantywność, głównie dotycząca syntaktyki (elipsy)	nieoficjalne, duża wariantywność formalna, częste dublety	oficjalne, wariantywność, głównie dotycząca syntaktyki (elipsy)	nieoficjalne, duża wariantywność formalna, częste dublety	oficjalne, wariantywność, głównie dotycząca syntaktyki (elipsy)
Kształt formalny	n. analityczne ze stałymi członami gatunkowymi	n. analityczne ze stałymi członami gatunkowymi	n. syntetyczne i analityczne bez wyodrębnionych członów gatunkowych	n. analityczne, rozbudowane	n. syntetyczne i analityczne bez wyodrębnionych członów gatunkowych	zlepkowe, n. analityczne, „nazwy z nazwą”
Charakterystyczna motywacja	duży odsetek n. pamiątkowych, n. kierunkowe	dużo n. relacyjnych (dziedzicznych) — pamiątkowych	dominują motywacje: topograficzna i posesyjna	głównie n. o motywacji lokalizującej i pamiątkowej	dominują motywacje: charakteryzująca i posesyjna	motywacja charakteryzująca, często niewyraźna bezpośrednio

* Prymalną funkcją nazw własnych jest identyfikacja i dyferencjacja — wskazywanie i wyróżnianie obiektu spośród innych, jemu podobnych (por. Kosyl, 1983, s. 84; Rutkowski, 2001, s. 8). Różnicę należy się zatem dopatrywać w dodatkowych funkcjach nazw poszczególnych typów obiektów.

Porównania dopełnia opis płaszczyzny funkcjonowania onimów (nazwy oficjalne — nazwy nieoficjalne, ich stałość i wariantywność), a także przedstawienie najbardziej charakterystycznych dla każdej grupy nazw struktury i motywacji.

Wyniki przeprowadzonej analizy prezentuje tabela na s. 213. Uwzględniono w niej cechy dominujące w danej klasie nazw. Poszczególne onimy mogą oczywiście wykazywać inne właściwości i to przede wszystkim jest przyczyną trudności z wyznaczeniem precyzyjnych granic. Takich zresztą nigdy nie uda się wyznaczyć, bo zawsze znajdują się nietypowe (czy mniej prototypowe) nazwy, które będą się lokować na granicy różnych kategorii.

NAZWY OBIEKTÓW KOMUNIKACYJNYCH

W nazewnictwie ulic dawniej funkcjonowały wyłącznie nazwy realistyczne, miana konwencjonalne pojawiły się w tej grupie w połowie XIX w. i odtąd dominują, choć w najnowszych nominacjach, zwłaszcza na terenach przyłączanych do aglomeracji, daje się zauważyć tendencja do utrwalania w nazwach ulic dawnych mikrotoponimów. Najczęstszym obecnie sposobem nazywania w tej grupie jest wybór z inwentarza, choć inwentarz nie ma ściśle określonych granic. Dawniej w tej klasie obiektów dominowała nominacja przez deskrypcję i kreację realistyczną. Funkcje plateonimów są poniekąd wypadkowymi sposobów ich tworzenia: na ogół nazwy ulic spełniają jedną z dwóch funkcji: deskrypcyjną (opisową, zwaną też czasami informacyjną — informują o cesze traktu, położeniu, kierunku) lub pamiątkową (nazwy-pomniki, upamiętniające osoby, wydarzenia, daty). Z punktu widzenia teorii tekstu mamy w tej grupie nazwy, które są gatunkami metatekstowymi (głównie starsze nazwy charakteryzujące) i intertekstualnymi (głównie nazwy pamiątkowe), prawie wszystkie są gatunkami użytkowymi, neutralnymi, w relacji: nazwa — obiekt dominują megateksty (przeważająca liczba nazw ulic czy mostów występuje w więcej niż jednej miejscowości). Nazwy te są oficjalne, w komunikacji (w zależności od typu kontaktu językowego; por. Lubaś, 1978) podlegają pewnej wariancji, dotyczy ona jednak głównie poziomu syntaktyki: w plateonimach często opuszczany jest człon gatunkowy (mieszkam na *Pułaskiego*), we wszystkich grupach elipsie ulegają też niektóre elementy z wielowyrazowego członu charakteryzującego, zwłaszcza imiona, człony oznaczające tytuły i godności itp.

Nazwy komunikacyjne są zawsze analityczne, z członem gatunkowym właściwie stałym dla poszczególnych klas obiektów (*ulica, aleja, rondo, most*), determinującym formę członu określającego (jaki? czyj?), który może być jedno-

lub wielowyrazowy, np. *ul. Polna, most Poniatowskiego, rondo PCK*¹¹. Cechą wyróżniającą tę grupę jest też większa (niż w innych grupach urbanonimów) liczba nazw odantropomicznych, głównie pamiątkowych, w starszej warstwie nazewniczej występują z kolei nazwy kierunkowe (nazwy-drogowskazy; por. Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 134), rzadko spotykane w nazewnictwie innych obiektów miejskich¹².

NAZWY OBSZARÓW ZAMIESZKANYCH

Podobnie jak w nazewnictwie ulic, także w tej grupie niegdyś dominowały nazwy realistyczne, dziś przeważają natomiast nominacje konwencjonalne. Nazwy te pełnią też podobne funkcje: deskrypcyjną i pamiątkową, mają także zbliżoną do placeonimów charakterystykę gatunkową, choć w tej grupie — obok megatekstów — sporo jest też linktekstów (nazw z dodatkowym członem dookreślającym, np.: *Budy Pobiecieńskie, Budy Ruskowsiańskie, Budy Stare*). Większość z nich to nazwy oficjalne, o niewielkiej wariantowości, strukturalnie podobne do nazw ulic, tyle że więcej jest w tej grupie zestawień apozycyjnych (np. *os. Pobitno*).

Grupę ojkonimów wyróżnia jednak specyficzny rodzaj nominacji: mamy tu do czynienia z przeniesieniem nazwy — nie w sensie przestrzennym, ale raczej czasowym. Można powiedzieć, że jest to szczególny rodzaj transonimizacji (rozumianej jako przejście nazwy z jednego podsystemu onimicznego do innego, np. ojkonim → urbanonim, np.: *Słocina*: wieś → rzeszowskie osiedle, *Prokocim*: wieś → część Krakowa)¹³. Obok tego rodzaju nominacji w nazewnictwie osiedli i dzielnic częsty jest też wybór nazwy (np. *os. Bohaterów Września, Piastów, Złotego Wieku* w Krakowie). W związku z dominującym sposobem nominacji tylko w tej grupie licznie powstają nazwy relacyjne o motywacji pamiątkowej.

¹¹ Aby nie pogłębiać istniejącego chaosu w zakresie pisowni urbanonimów wielką i małą literą, w artykule stosuję ortografię zalecaną w zasadach pisowni polskiej PWN (<http://sjp.pwn.pl/zasady/Jedno-i-wielowyrazowe-nazwy-dzielnicy-ulic-placow-rynkow-ogrodow-parkow-bulwarow-budowli-zabytkow-obiektow-sportowych;629401.html>) oraz w Ekspertyzie Zespołu Ortograficzno-Onomastycznego PAN (http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1486:ekspertyzy&catid=58:zespo-ortograficzno-onomastyczny&Itemid=71). Oba te źródła sugerują pisownię małą literą członów gatunkowych nazw (wraz z ich dodatkowymi określeniami, np.: *bazylika katedralna, cmentarz komunalny*). Zasady te budzą jednak kontrowersje, dlatego w wielu opracowaniach przyjmuje się, że członki typu *osiedle, park, staw* stanowią integralną część nazwy własnej, nie pełnią funkcji gatunkowej i pisze się je wielką literą (zob. np. Zagórski 2008).

¹² Nazwy tworzone na bazie nazw miejscowości spotyka się często w grupie hydronimów, por. Duma, 1989.

¹³ Mamy tu do czynienia z tożsamością nazwy i obiektu przy zmianie jego rangi. Ten rodzaj nazw D. Bieńkowska i E. Umińska-Tytoń (2012, s. 191) trafnie i obrazowo określiły jako nazwy dziedziczone; wcześniej omawiał je H. Borek (1979, s. 62).

NAZWY TERENÓW NIEZAMIESZKANYCH, NATURALNYCH

Nazwy naturalnych terenów niezamieszkałych są najbardziej zbliżone do mikrotoponimów, zresztą często się od nich wywodzą. Są to prawie wyłącznie miana realistyczne; podstawowymi sposobami nominacji jest deskrypcja i kreacja, głównie realistyczna (np.: *Błonia, Nawsie, Lisia Góra, Liska, Młynówka, Wirki*); kreacja metaforyczna czy metonimiczna zdarza się znacznie rzadziej (np.: *Bania, Kolano*). Wprawdzie dominuje tu funkcja deskrypcyjna (informacje o właścicielu terenu, cechach obiektu, położeniu), ale w tej grupie częściej niż w poprzednio omawianych dochodzi do głosu funkcja ekspresywna, przejawiająca się głównie w doborze leksemów (np. wulgaryzmy), rzadziej — w doborze sufiksów (np. *Krzywula*).

Nazewnictwo obiektów niezamieszkałych cechuje większa liczba metatekstów niż intertekstów (te są charakterystyczne dla nazw ponowionych i przeniesionych). W relacji: tekst — nadawca występują tu niemal wyłącznie gatunki neutralne, w relacji: tekst — odbiorca — gatunki użytkowe, w relacji tekst — referent dominują megateksty i monoteksty¹⁴. Najczęściej są to nazwy nieoficjalne. Wyjątek stanowią określenia największych rzek, gór czy lasów. W tej grupie onimów można odnotować dużą wariantywność, nie tylko w zakresie syntaktyki, ale także fonetyki, słowotwórstwa i fleksji; tu też — częściej niż w innych grupach nazw — powstają dublety nazewnictwa (określające jeden obiekt nazwy o różnej motywacji, np. lasek *Olszynka||Wisielec*). W grupie anojkonimów miejskich nazwy analityczne są równie częste jak syntetyczne, w tych pierwszych brak jednak wyraźnie wyodrębniających się członów gatunkowych. Przeważają tu nazwy o motywacji topograficznej (charakteryzującej i lokalizującej) oraz posesywnej.

NAZWY MIEJSC SZTUCZNIE WYDZIELONYCH

Nazwy obiektów sztucznie wydzielonych przeważnie są też rezultatem kreacji sztucznej, choć realizującej określone modele nazewnictwa i podporządkowanej konkretnym celom (głównie informacyjnym). Place charakteryzują sposoby nominacji zbliżone do współczesnych traktów — dominuje wybór nazwy ograniczony do wyboru członu określającego, bo człon określany jest prawie zawsze ten sam (*plac*, np. *plac Zwycięstwa, plac Za Żelazną Bramą* — Warszawa, *plac*

¹⁴ W grupie anojkonimów — jak w żadnej innej — sporo jest jednostek „z pogranicza”, co do których można mieć wątpliwości, czy są już tekstem, czy jeszcze pretekstem rozumianym jako struktura nazewnictwa, która w tej samej lub zbliżonej formie w najbliższym czasie będzie odsyłać do konkretnego referenta (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 24).

Wolności im. marsz. Józefa Piłsudskiego — Rzeszów). Nazwy parków, cmentarzy czy obiektów rekreacyjnych są na ogół determinowane przez podstawową funkcję informacyjną. Najczęściej powstają one według modelu następującego: człon określany wskazuje na rodzaj obiektu, człon(y) określający(e) — na położenie, np.: *ROD* [rodzinny ogród działkowy] „*Dębni*” (Kraków), *ROD* „*Wilanów*” (Warszawa), *ROD* „*Zalesie*” (Rzeszów), *cmentarz Pobitno* (Rzeszów), *cmentarz komunalny Południowy* (Warszawa), *park Bródnowski* (Warszawa). Rzadziej człon określający ma charakter pamiątkowy (np.: *ROD im. gen. Waltera* — Rzeszów, *park im. Jana Pawła II, ogród Krasieńskich* — Warszawa) czy charakteryzujący (*park ze Stawami Cietrzewia* — Warszawa). W tej grupie nazw dominują funkcje deskrypcyjna i pamiątkowa (zwłaszcza w nazwach placów).

Obiekty te mają specyficzną charakterystykę genologiczną. Większość z nich jest jednocześnie metatekstem i intertekstem (mają część odapelatywną — deskrypcyjną i część odproprialną — lokalizującą lub pamiątkową). Są to teksty na ogół eferentne (nazwa uwzględnia właściwości obiektu), z punktu widzenia odbiorcy również często użytkowe, co perswazyjne. W relacji: nazwa — obiekt dominują linkteksty (*ROD „Przyjaźń”*, *cmentarz komunalny Wilkowyja*). Z komunikacyjnego punktu widzenia nazwy z tej grupy są podobne do nazw osiedli: są oficjalne, podlegają wariacji na ogół ograniczonej do poziomu syntaktyki. Zawsze są analityczne, rozbudowane, często „z nazwą w nazwie”. Dominującymi motywacjami są lokalizująca i pamiątkowa (nazwy-pomniki).

NAZWY BUDOWLI

Nazwy budowli obecnych w przestrzeni miejskiej mają charakterystykę zbliżoną do anojkonimów. Najczęściej są efektem kreacji realistycznej — wskazują na właściciela, zarządcę, osobę odpowiedzialną za utrzymanie obiektu (*baszta Tkacka, Kossakówka*), wygląd (*brama Murowana, Czarny Wieżowiec*), właściwości (*Luftmaszyna* ‘budynek z przeciagami’, por. niem. *Luft* ‘powietrze’), funkcje obiektu (*młyn Kostny* — dostarczał mączki kostnej), osobę/wydarzenie godne upamiętnienia (*pomnik Małego Powstańca* w Warszawie). W tej grupie desygnatów rzadko pojawiają się nazwy powstałe jako rezultat kreacji metaforycznej czy metonimicznej. Obok funkcji deskrypcyjnej często pełnią funkcję ekspresywną, która ujawnia się np. w nazwach budynków (głównie dzięki zastosowaniu wyrazów pozytywnie waloryzujących, w rodzaju: *willa, pałacyk, dworek*) lub w nieoficjalnych nazwach pomników (*Wielka C**** ‘pomnik kształtem przypominający kobiece narządy płciowe’; *Otwieracz do Konserw* ‘pomnik z blachy mający kształt otwieracza’). We współczesnym nazewnictwie inwestycji budowlanych ekspresji towarzyszy funkcja impresywna (oddziaływanie na potencjalnego od-

biorcę) — deweloperzy nazywają wielorodzinne domy na sprzedaż następująco: *Zielone Tarasy*, *Capital Tower*, *Apartamenty Zamkowe* (Rzeszów).

Nazwy znacniejszych budowli częściej są metatekstami, choć interteksty nie są w tej grupie rzadkością. Są to raczej nazwy neutralne, choć zdarzają się i eferentne, i aferentne. Nazwy użytkowe zdecydowanie dominują tu nad perswazyjnymi. Sporo jest monotekstów (czyli tekstów, które nie powtarzają się w odniesieniu do żadnego innego obiektu), choć oczywiście zdarzają się inne gatunki. Najczęściej są to nazwy nieoficjalne, co skutkuje dużą wariantywnością, nie tylko w zakresie syntaktyki, ale także fonetyki, słowotwórstwa, fleksji; tu też — częściej niż w innych grupach nazw — powstają dublety nazewnicze. Dominują motywacje charakteryzująca i przynależnościowa.

NAZWY (SIEDZIB) INSTYTUCJI

Nazwy z tej grupy prawie zawsze powstają w rezultacie sztucznej kreacji, często podporządkowanej określonym przepisom i wymogom, i w tym sensie są konwencjonalne (motywacja nazwy raczej pochodzi od twórcy nazwy niż od obiektu nazywanego). W tej grupie notuje się bardzo zróżnicowane sposoby nominacji, ale tylko tutaj obserwuje się duży odsetek nazw sztucznych (zlepkowców; por. Rzetelska-Feleszko, 2006), a także skrótowców (Siwiec, 2012, s. 230–250), które dominują zwłaszcza wśród nazw firm. Tylko w grupie nazw firmowych spotykamy sporą liczbę dodatkowych elementów graficznych, gier językowych, aluzji, metatekstów. Bardziej jednolite są nazwy obiektów edukacyjnych, leczniczych i kulturalno-rozrywkowych. Te cechuje dosyć rozbudowane nazewnictwo, przy czym częstym modelem jest struktura „z nazwą w nazwie”, np.: *Przedszkole Integracyjne nr 209*, *„Zaczarowane Ziarenko”*, *Przedszkole nr 109*, *„Ludeczkowo”*, *„Dental Center”* *Całodobowa Klinika Stomatologiczna* (Warszawa). Jest to model: część deskrypcyjna (realistyczna) + część wykreowana.

Punkty komercyjne są nastawione na zysk, więc ich nazwy stanowią element reklamy — muszą przyciągać, zaskakiwać, „krzyczeć” formą, doбором leksemów, zespołem konotacji itp. Funkcja perswazyjna (impresywna) jest zatem podstawową dla tych mian, ale nie jedyną, niemal równie ważna jest informacja o specyfice zakładu, branży, oferowanych usługach, a to już zawiera się w funkcji deskrypcyjnej. W jednej nazwie kumuluje się czasem kilka funkcji (por. Kosyl, 1983, s. 85). Z powodu ciekawej formy graficznej i gier językowych wiele nazw z tej grupy pełni funkcję poetycką, np. nazwy klubów: *Shakesbeer*, *Come In* (klub mieści się w budynku z dużym *kominem*; przykłady za: Rutkowski, 2001, s. 26). Z perspektywy teorii tekstu nazwy te są najczęściej jednocześnie metatekstem i intertekstem, choć w tej grupie pojawiają się także nazwy utworzone wyłącznie na bazie apelatywów

lub wyłącznie na bazie propriów. Dominują tu teksty eferentne i perswazyjne. W relacji: nazwa — obiekt w tej grupie szczególnie dużo jest duotekstów i linktekstów (w rodzaju: *Bar Mleczny*, „*Grosik*”, „*Axel*” *Szkoła Języków Obcych*).

Są to nazwy oficjalne, a występująca w tej grupie wariacja dotyczy głównie syntaktyki; wiele długich nazw w kontaktach nieoficjalnych jest zastępowanych syntetycznymi wariantami lub dubletami. Formalnie dominują tu nazwy analityczne, w tym — nazwy w formie wyrażen przyimkowych (*U Danusi*, *U Jacka*); wśród struktur syntetycznych wyróżniają się zlepkowce (np. *KaZen*), właściwie niewystępujące w nominacji innych obiektów miejskich. W nazwach instytucji motywacja (najczęściej charakteryzująca) często nie jest wyrażona bezpośrednio, a za pomocą metonimii, metafor, adideacji, peryfraz, aluzji itp.

Powyższa analiza pokazuje, że najbardziej zbliżone cechy mają nazwy z trzech grup: nazwy komunikacyjne, nazwy obszarów zamieszkałych i nazwy miejsc sztucznie wydzielonych — są oficjalne, w dużej części kreowane sztucznie, wielokładnikowe, w szczegółach jednak mocno się między sobą różnią. Niejako na drugim biegunie znajdują się głównie nieoficjalne, powstające spontanicznie nazwy miejsc niezamieszkałych i nazwy budowli. Na tym tle specyficzną strukturą, funkcjami, charakterystyką genologiczną i sposobami nominacji wyróżniają się nazwy instytucjonalne¹⁵. Dzieje się tak dlatego, że mają one najczęściej podwójny byt: oznaczają zarówno miejsce (siedzibę), jak i niematerialną instytucję (por. Siwiec, 2006, s. 426–434). Grupa ta plasuje się na pograniczu urbanimii (por. Mrózek, 2010) i chrematonimii; sądzę, że w zależności od celów badań, przyjętej metodologii, zakresu analiz itd. tworzące ją nazwy mogą być rozpatrywane i w jednym, i w drugim podsystemie onimicznym. Wszelkie szczegółowe rozstrzygnięcia będą mieć zawsze charakter umowny.

LITERATURA

- Bieńkowska, D., Umińska-Tytoń, E. (2012). *Nazewnictwo miejskie Łodzi*. Łódź: Wyd. UL.
- Borek, H. (1979). *Tendencje nazwotwórcze w nazwach osiedli mieszkaniowych*. W: J. Safarewicz (red.), *Opuscula Polono-Slavica*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 59–68.
- Cieślikowa, A. (1996). *Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych*. *Onomastica*, XLI, s. 5–19.
- Duma, J. (1989). *Nazwy rzeczne Pomorza Szczecińskiego nawiązujące do oddalonych nazw miejscowości lub nazw terenowych*. W: K. Rymut (red.), *Hydronimia słowiańska. Materiały z IX*

¹⁵ Ich interpretacja zależy zresztą od sposobu gromadzenia materiału nazewniczego; często w oficjalnych wykazach („Panorama firm” czy „Krajowy rejestr urzędowy podmiotów gospodarki narodowej REGON”) widnieją bardziej rozbudowane struktury niż np. na szyldach czy ulotkach reklamowych.

- konferencji Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów, Mogilany, 16–18 IX 1986 r. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 39–43.
- Graf, M. (2008). Nazwy budowli i miejsc wydzielonych. W: Z. Zagórski (red.), *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM, s. 541–611.
- Handke, K. (1992). *Polskie nazewnictwo miejskie*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy–Omnitech Press.
- Handke, K. (1998a). *Nazewnictwo miejskie*. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Warszawa–Kraków: Wyd. IJP PAN, s. 283–307.
- Handke, K. (1998b). *Słownik nazewnictwa Warszawy*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kardela, H. (1999). Ogdena i Richardsa trójkąt uzupełniony, czyli co bada gramatyka kognitywna. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*. Wyd. 2 popr. Lublin: Wyd. UMCS, s. 15–37.
- Kopertowska, D. (2001). *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*. Kielce: Wyd. Akademii Świętokrzyskiej.
- Kosyl, C. (1983). *Forma i funkcja nazw własnych*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Lubaś, W. (1978). Typ kontaktu językowego a wariantowość nazw własnych we współczesnej polszczyźnie. *Prace Naukowe UŚ w Katowicach. Prace Językoznawcze, IV: Onomastyka*, s. 7–13.
- Maćkiewicz, J. (1999). Kategoryzacja a językowy obraz świata. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*. Wyd. 2 popr. Lublin: Wyd. UMCS, s. 47–55.
- Mrózek, R. (2010). Synchroniczne i diachroniczne granice oraz pogranicza urbanonimii. W: I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*. Poznań: Wyd. PTPN, s. 31–38.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2009). Nazwy ogrodów, parków i ogródków działkowych Poznania — ewolucja gatunku. *Prace Filologiczne, LVI*, s. 313–332.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej. Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Rutkowski, M. (2001). Wstępna charakterystyka funkcji nazw własnych. *Onomastica, XLVI*, s. 7–29.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2001). Nazwy geograficzne. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 411–429.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2003). Nazwy miejskie (urbanonimia/urbanimia). W: E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa, przy współudziale J. Dumy (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. T. II*. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, s. 294–298.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2006). *W świecie nazw własnych*. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Siwiec, A. (2006). W sprawie nazw obiektów handlowych: miejsce w klasyfikacji onomastycznej, ustalenia typologiczne, terminologia. W: *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata*. Kraków: Wyd. IJP PAN, s. 423–436.
- Siwiec, A. (2012). *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Tabakowska, E. (red.) (2001). *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków: Universitas.
- Zagórski, Z. (2001). Z badań nazewnictwa miasta Poznania. W: E. Jędrzejko (red.), *W kręgu języka polskiego. Śląsko-poznańskie kolokwia lingwistyczne*. Katowice: Wyd. UŚ, s. 76–85.
- Zagórski, Z. (2002). W sprawie klasyfikowania urbanonimów (na materiale poznańskim). W: W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), *Język polski. Współczesność, historia. Drugie Spotkania Lubelskich Językoznawców UAM — KUL — UMCS. [T. II]*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, s. 91–99.

- Zagórski, Z. (2005). O potrzebie szerokiego badania miejskich nazw geograficznych. W: W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), *Język polski. Współczesność, historia*. T. V. Lublin: Wyd. UMCS, s. 121–129.
- Zagórski, Z. (red.) (2008). *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM.

SUMMARY

“SHE LIVED ON THE POLNA STREET, IN THE POBITNO DISTRICT, NEXT TO THE TARTAR TUMULUS” —
THE WORD ABOUT INTERNAL DIVISIONS OF URBANONYMS

The internal systematization of urbanonyms is the aim of this paper. The comprehensiveness of urbanonyms was taken as a starting point. K. Handke's and Z. Zagórski's studies attempted to show the differences between some kinds of urbanonyms. For this purpose, seven parameters of classification were considered: the type of connection names and their designation, the way of naming, the particular groups of urbanonym functions, the name genre profiles, as well as their geographical distribution and typical naming structures and motivation. The analysis shows six types of urbanonym subgroups, though the communicational names, residential area names, and the artificially islanded names are the most similar to each other. Furthermore, there are names of uninhabited places and the names of buildings. The institutional names, being featured with the specific structure, functions, genologic characterization, etc., form the border between urbanonyms, as well.

Key words: urbanonyms, categorization, the way of naming, the names functions, genology